

TOM F. H. SMITS

**DIALECTVERANDERING GRENSOVERSCHRIJDEND BEKEKEN:
METHODOLOGISCHE OVERWEGINGEN BIJ EEN SOCIO-
DIALECTOLOGISCH ONDERZOEK IN WEST-MÜNSTERLAND (D)
EN DE ACHTERHOEK (NL)⁽¹⁾**

Summary

This article presents a socio-dialectological study on language change, convergence and divergence. Using a Dutch-German cross-border arrangement, the study (which is carried out as a PhD-project at the University of Antwerp) compares primary and secondary linguistic data from 40 experienced dialect speakers, subdivided into 8 groups according to mother tongue and nationality (Dutch-speaking citizens of Winterswijk vs. German-speaking citizens of Vreden), age (45- vs. 55+) and sex.

After a general survey of the language situation in the area of investigation from a historical and contemporary perspective the article offers a catalogue of linguistic variables relevant to dialect (change) research in Low Saxon.

1. Inleiding

Dit artikel stelt een sociodialectologische studie voor die wordt uitgevoerd in het kader van een doctoraatsproject aan de Universiteit Antwerpen. Het onderzoek betreft dialectverandering in een grensoverschrijdende constellatie: er worden klankaspecten en grammaticale aspecten van het Nedersaksische dialect in Winterswijk (Gelderse Achterhoek) en zijn tegenhanger in Vreden (West-Münsterland) nader belicht en vergeleken. In wat volgt zal dit project in grote lijnen worden beschreven (voor een uitvoeriger bespreking zie Smits 2002). Het eerste deel van deze bijdrage vat de belangrijkste taalkundige aspecten van het onderzoeksgebied samen, en dit zowel uit diachroon als uit synchroon perspectief. Daarbij wordt tevens nader ingegaan op het variëteitencomplex standaardtaal –

⁽¹⁾ Gewijzigde en vertaalde versie van een in het Duits verschenen publicatie (zie Smits 2004). Graag dank ik dr. Hanne Kloots (Universiteit Antwerpen) voor haar commentaar bij een werkversie van dit artikel.

regiolect – dialect. Deze uitweiding zal onder meer waardevol blijken omwille van de verschillende onderlinge verhoudingen die in het Nederlandse en Duitse taalgebied bestaan. Vervolgens wordt de onderzoekopbouw voorgesteld en worden drie onderzoekshypothesen geformuleerd.

De derde paragraaf bevat een beknopt overzicht van fonologische, morfologische en syntactische taalaspecten die relevant zijn voor (grensoverschrijdend) taalkundig onderzoek van het Nederlands en het Duits, met klemtoon op het Nedersaksisch. Van deze aspecten wordt namelijk aangenomen dat ze gevoelig zijn voor verticale of horizontale taalverandering of hieraan reeds onderhevig zijn. Een meerderheid van deze variabelen vormt de linguïstische basis waarop de Antwerpse studie is gebaseerd. Ze werden samengebracht uit de bestaande vakliteratuur. Een beperkt aantal variabelen is afkomstig uit de weinige grensoverschrijdende studies die tot nu toe werden ondernomen. De meeste zijn echter afkomstig uit eentalige linguïstische studies in het grensgebied.

2. Onderzoekopbouw en hypothesen

De dialecten van Vreden en Winterswijk zijn met elkaar verbonden door één van de vele schakels in het historische continentaal-West-Germaanse dialectcontinuüm. De eeuwenoude staatsgrens tussen beide steden heeft hun enge taalverwantschap lange tijd niet kunnen doorbreken. Ook de standaardtalen die zich in beide landen ontwikkelden, oefenden aanvankelijk geen invloed uit op de dialectsituatie: er ontstond diglossie⁽²⁾ met het dialect als *low variety* en de standaardtaal, i.c. de toenmalige geschreven taal, als *high variety*.⁽³⁾

Pas toen de standaardtalen in de 19de en vooral de 20ste eeuw meer invloed kregen – door urbanisatie, verhoogde mobiliteit, uitbouw van het onderwijssysteem en niet in het minst de (massa)media – veranderde de situatie voor het dialect. Terwijl er al veel langer sprake was van een taalgrens tussen Winterswijk en Vreden op het niveau van de standaardtaal, maar niet op dat van de dialecten, en de desbetreffende dialecten niet met wetenschappelijk overtuigende argumenten tot het Nederlands, noch tot het Duits konden worden gerekend, moest Kremer (1979: 216) evenwel na een lexicaal onderzoek in de

⁽²⁾ Op sommige andere plaatsen is er zelfs sprake van triglossie met Nederlands en Duits als cultuurtaal.

⁽³⁾ Terminologie zie Ferguson (1959).

regio Achterhoek – West-Münsterland – Twente – Bentheim tot de conclusie komen dat “das dialektale Kontinuum zumindest der Tendenz nach und zumindest für den [...] untersuchten Teilbereich der Sprache, den Wortschatz, in Übereinstimmung mit dem Verlauf der deutsch-niederländischen Staatsgrenze unterbrochen wird.”⁽⁴⁾ Ook op dialectaal vlak lijkt er zich dus een grenslijn kenbaar te maken die in alsmear meer aspecten van de taal met de Nederlands-Duitse taalgrens samenvalt.

Dat de positie van de standaardtaal steviger wordt, blijkt o.a. uit gevallen van transferentie.⁽⁵⁾ Niet louter in het lexicale domein (Kremer 1979; Cajot 1989; Cornelissen 1991), maar ook fonetisch-fonologisch, morfologisch en syntactisch (Gerritsen 1991; Cornelissen 1993, 1996; Heeringa et al. 2000; Hinskens 1996). Het dialect wordt namelijk niet enkel in steeds minder situaties gebruikt (*functieverlies*), ook de structuur van het dialect wordt bijvoorbeeld door de standaardtaal beïnvloed (*structuurverlies*). In hoeverre de verschillende taaldomeinen resistent zijn tegen deze invloed, blijft onzeker. Wel is aan te nemen dat het opstellen van een algemene resistentievolgorde per linguïstisch domein (fonologie, syntaxis enz.) problematisch is (Hagen / Münstermann 1984: 82), omdat binnen elk domein het ene taalaspect sneller aan verandering onderworpen is dan het andere. Een constante lijkt evenwel te zijn dat sterk gelexicaliseerde en dus zwak gegrammaticaliseerde categorieën met een hoge bewustheidsgraad de minste resistentie vertonen (cf. o.a. van Bree 1990: 186 e.v.).

In een grensoverschrijdende situatie krijgt de kwestie van transferentie onder invloed van een standaardtaal extra betekenis; zeker in een situatie met twee nauw verwante dialecten die door opmerkelijk minder verwante stan-

(4) “het dialectcontinuüm tenminste tendentieel en tenminste voor het [...] onderzochte deelgebied van de taal, de woordenschat, in overeenstemming met het verloop van de Duits-Nederlandse staatsgrens onderbroken wordt.”

(5) *Transferentie* wordt gebruikt in oppositie met Weinreichs term *interference* om de duurzaamheid en structurele verankering van de ontlening te beklemtonen. Voor een discussie van de begrippen *interferentie* en *transferentie* zie Kremer (1979: 18 e.v.).

(6) Vgl. de in de Duitse dialectologie gangbare term *Überdachung*. Een standaardtaal overkoepelt (“überdacht”) een met haar verwante variëteit (bv. dialect) wanneer deze variëteit gesproken wordt in het gebied waar de standaardtaal de rol van cultuurtaal vervult (cf. definitie Nederlandse dialecten in Goossens 1972: 22 e.v.).

daardtalen worden “overkoepeld”.⁽⁶⁾ In dit geval kan dialectverandering namelijk tot dialectdivergentie leiden. Divergentie (en convergentie) van dialecten is vanzelfsprekend niet enkel grensoverschrijdend vast te stellen en wordt ook niet enkel door de standaardtaal veroorzaakt. Zoals Hinskens (1996) heeft aangetoond voor het Limburgs, kunnen ook omringende dialecten of nog andere taalvariëteiten dit proces uitlokken. Laten we echter naar de zonet geschetste taalsituatie terugkeren. Als de beide dialecten (bijv. Winterswijk resp. Vredens) zich in toenemende mate naar de standaardtaal richten (bijv. Standaardnederlands resp. Standaardduits), zo zal transferentie (vanuit de standaardtaal) vaak tot dialectdivergentie leiden. Waar er voorheen een glijdende overgang was tussen twee variëteiten van één en hetzelfde diasysteem, ontstaat nu een kloof, een dialectgrens die met de taalgrens samenvalt. De dialecten zijn dan ook in dialectologische zin tot grensdialecten geworden, omdat ze zich niet enkel aan een staats- en taalgrens bevinden, maar ook aan de grenzen van twee gescheiden diasystemen.

Een grensoverschrijdend onderzoek naar taalverandering tengevolge van transferentie in het gehele grammaticale domein werd m.i. voor het Nedersaksisch tot op heden nog niet ondernomen.⁽⁷⁾ Zoals blijkt uit de betreffende literatuur, is zo'n studie echter wel gewenst (cf. Berns / Daller 1992: 28 e.v., 46 en in het bijzonder Kremer 1996: 56, 2001: 212). Het project dat hier wordt voorgesteld, wil aan deze wens tegemoet komen. Er zal onderzocht worden hoe (groot) de invloed is van de standaardtaal (of van een andere taalgrootheid) op de fonologie, morfologie en syntaxis van de dialecten van Winterswijk en Vredens en welke effecten deze heeft. Die invloed leidt namelijk tot transferentie, die op haar beurt divergentie veroorzaakt.

Als hypothesen gelden allereerst de volgende stellingen. In wat volgt zullen we ze nader bespreken.

Hypothese 1

Aan Duitse zijde heerst meer, aan Nederlandse zijde minder dialectaal functieverlies.

Hypothese 2

Aan Duitse zijde heerst minder, aan Nederlandse zijde meer dialectaal structuurverlies.

⁽⁷⁾ Wel voor het Nederfrankisch, zie Hinskens (1996).

Er wordt bij de grensoverschrijdende confrontatie van de dialecten bijgevolg géén samengaan van functie- en structuurverlies verwacht, wat alles te maken heeft met de verschillende structurele verhouding tussen dialect en standaardtaal in Oost-Nederland en Noord-Duitsland. Om dit verschil aan te tonen, dient eerst het variëteitspectrum “onder” de standaardtaal nader te worden bekeken. We vertrekken daarvoor vanuit de Duitse situatie, omdat hier de twee verschillende constellaties die we zullen onderscheiden binnen één taalgebied voorkomen. Daarna beschrijven we de situatie voor het Nederlands.

Voor de bepaling van variëteiten die noch de standaardtaal, noch (primair) het dialect betreffen, worden voornamelijk volgende begrippen gebruikt: *Umgangssprache* (omgangstaal), *Substandard* (substandaardtaal), *Regionaldialekt* (regionaal dialect) en *Regiolekt* (regiolect). Hieronder zullen we deze begrippen kort bespreken.

Volgens Bichel (1980)⁽⁸⁾ bestaan er twee opvattingen van het begrip omgangstaal, en wel (a) als taalgebruikswijze (mondeling, in een gesprek – in “de omgang”) en (b) als taalvariëteit, gehanteerd bij mondelinge communicatie. Deze taalvariëteit is groeps- en situatiegebonden en soms ook geografisch bepaald. Traditioneel wordt ze ingedeeld tussen de geschreven taal (standaardtaal) en het dialect. In die zin zou de term dus van toepassing zijn op niet-dialectale taalvormen. Ook Eichhoff (1977: 11) – en met hem Munske (1983: 1005) – situeert de omgangstaal in het spectrum tussen standaard en dialect, maar laat ze, zoals Bichel al aangegeven had (cf. Bichel 1973: 267, 401 e.v.), in zijn geografisch diversifiërende *Stufenmodell* wel met de dialecten verbonden blijven, waardoor de grens tussen omgangstaal en dialect vervaagt.⁽⁹⁾ Cornelissen (1999: 95) definieert de bovenvermelde omgangstaalvarianten eveneens als (a) “Sprache des (alltäglichen) Umgangs” (“taal van de dagelijkse omgang”) en (b) “Zwischensprache” (“tussentaal”), maar ziet omgangstaal toch duidelijk als een “Dialekt ersetzende Substandardvarietät” (“substandaardvariëteit die het dialect vervangt”) die dus niet met dialect kan worden verward.

Mattheier (1990), in navolging van Bellmann (1983), hanteert liever het begrip substandaardtaal. Deze term is bedoeld als “unmißverständlicher,

⁽⁸⁾ Zie ook Munske (1983: 1002) en Eichhoff (1997: 184).

⁽⁹⁾ In een nieuwe versie van het *Stufenmodell* (d.i. een trapsgewijze voorstelling van de omgangstaal die a.h.w. uit het dialect ontstaat en opklimt naar de standaardtaal) verdwijnt uiteindelijk ook de andere “kloof”, nl. deze tussen standaardtaal en omgangstaal (zie Eichhoff 1997: 186).

bisher unbesetzter Terminus” (Bellmann 1983: 124) ter vervanging van het “ominöse” (dixit Mattheier 1990: 2) begrip omgangstaal. Hij plaatst de substandaard als gesproken variëteit op het talige spectrum onder standaardtaal (“sub-standaard”). Substandaardtaal betekent dus zowel omgangstaal (in de hierboven vermelde tweede betekenis) als dialect, en heeft eveneens een geografische dimensie.⁽¹⁰⁾

Bij Bellmann (1983: 113) is er sprake van een regionaal dialect wanneer een lokale taalvariëteit gekenmerkt wordt door het “Nichtvorhandensein exklusiv-lokalen Sprachbestandes durch bereits vollzogenen Abbau (Substitution)”.⁽¹¹⁾ Het concept bevindt zich derhalve op een glijdende schaal tussen dialect en (sub)standaardtaal. Het betreft een labiele variëteit in de overgang van een lokaal dialect naar een bovenlokale of regionale taalvariëteit.

Hoppenbrouwers (1986: 157, 1990) gebruikt voor zo’n bovenlokale variëteit de term regiolect, waaronder hij “een *reeks* tussentaalvormen met de standaardtaal als doel” (cursivering T.S.) verstaat. Net zoals bij Eichhoffs (1997: 184) interpretatie van de omgangstaal, die eveneens “unter bewusster Verwendung des Plurals” geformuleerd wordt, moet men ook hier denken aan een waaier van meerdere variëteiten, in uiteenlopende dialectale resp. standaardtalige vorm. Bellmanns regionaal dialect kan vermoedelijk als voorbeeld van één van deze tussentaalvariëteiten dienen. Bij het regiolectbegrip van Cornelissen liggen de zaken anders. Cornelissen brengt (tenminste voor Noordwest-Duitsland) de term weliswaar ook onder op een schaal tussen standaard en dialect, maar spreekt van hét regiolect (er is geen continuüm van tussenvormen).⁽¹²⁾ Daarmee ontkent hij ook duidelijk de rol van de standaardtaal als doelvariëteit. Hij stelt namelijk voor om het regiolect als een bewuste keuze, als “intendierte Umgangssprache” te beschouwen, “eine weitere Sprachform, die dem Sprecher

⁽¹⁰⁾ Naast deze oorspronkelijke regionale dimensie van Bellmann (1983) hanteren Mattheier (1990: 3) en Lenz (2003: 35 e.v.) in hun definitie van substandaardtaal ook nog een sociale dimensie.

⁽¹¹⁾ Het “ontbreken van exclusief-lokaal taalmateriaal wegens reeds voltrokken *Abbau* (vervanging)”.

⁽¹²⁾ Eichhoff (1997) daarentegen gebruikt ook bij zijn beschrijving van de omgangstaalverhoudingen in Noord-Duitsland nog de meervoudsvorm. Dat in zijn *Stufenmodell* de geografische spreiding van de omgangstalen (voor wat het Noord-Duitse taalgebied betreft) al opmerkelijk groter is dan in het zuiden, geeft wel een geringere variatie aan.

in der Regel neben dem Hochdeutschen zur Verfügung steht” (Cornelissen 1999: 96). Volgens Cornelissen veronderstelt het regiolect geen dialectcompetentie: “Für Nichtmundartsprecher, gerade der jüngeren Generation, fungiert der Regiolect als Dialektersatz oder Ersatzdialekt” (ibid.).⁽¹³⁾ Verder luidt het: “[m]undartkompetente Niederrheiner benutzen in Situationen, in denen sie nicht das Hochdeutsche verwenden wollen, wahlweise Dialekt oder Regiolect. Niederrheiner, die nicht monolingual als Hochdeutschsprecher großgeworden sind, treffen also, wenn sie den Regiolect – wie gegebenenfalls auch den Dialekt – benutzen, eine Sprachwahl”⁽¹⁴⁾ (Cornelissen 1999: 96 e.v.).

Het is van belang te onthouden dat Cornelissen een scherp onderscheid maakt tussen dialect en regiolect en dat er geen overlap tussen beide bestaat. De pragmatische keuze voor dialect of regiolect is dus niet te vergelijken met de keuze tussen een basisdialect⁽¹⁵⁾ en een variëteit die voor zowat de helft uit dialectale en uit standaardtalige elementen is opgebouwd (men denke bijv. aan het regionale dialect van Bellmann). Tot zo’n keuze (meer nog: tot zo’n taalvariëteit) kan het bij (bijvoorbeeld) West-Münsterlandse sprekers nu eenmaal niet komen. Zij hebben niet de keuze tussen een reeks van alternatieve uitdrukkingwijzen, zoals bij Wiesingers (1990: 444 e.v.) zin *Heute Abend kommt mein*

⁽¹³⁾ “Voor niet-dialectsprekers, vooral die uit de jongste generatie, fungeert het regiolect als dialectersatz of vervangdialect”. Het zij ook opgemerkt dat ook bij Bellmanns (1983) en Mattheiers verklaring van het begrip *neuer Substandard* (een eveneens regiospecifieke substandaardvariëteit die een antwoord wil zijn op de recentere taalontwikkelingen in het Duitse taalgebied, t.w. “Dialektabbau, Entstandardisierung und insbesondere Entdiglossierung” – Mattheier 1990: 4), men de vervanging van het dialect door een tussentaalvariëteit aantreft: “dieser neue Substandard [tritt] uneingeschränkt an die Stelle des alten Dialekts” (Mattheier 1990: 8).

⁽¹⁴⁾ “[d]ialectsprekers uit het Nederrijn-gebied gebruiken in situaties waarin ze geen Standaardduits willen spreken naar believen dialect of regiolect. Nederrijn-bewoners die niet eentalig als sprekers van het Standaardduits zijn opgegroeid, treffen bijgevolg wanneer ze het regiolect – en desgevallend ook het dialect – hanteren een taalkeuze”. Zie hieromtrent ook Mihm (2000: 2125).

⁽¹⁵⁾ “Ein lokaler *Basisdialekt* ist die homogenisierte, älteste und in der Regel ‘tiefste’, das heißt standardfernste Dialektvarietät eines Ortspunktes, das dialektale ‘Idealsystem’, dem per definitionem keine Varianten eigen sind” (Lenz 2003: 36 — cursivering T.S.). Het verwante begrip *Ortsdialekt* (lokaal dialect) vormt de tegenhanger van een regionaal dialect en omvat zowel het basisdialect als de huidige „lokal repräsentative Sprachschicht geringerer durchschnittlicher Dialektalität“ (Bellmann 1982: 278 e.v.).

Bruder nach Hause voor het Beierse dialectgebied (waaraan Scheutz 1996, 1999 nog verdere realisaties toevoegt):

1. aent av d nɔxt ghimt māẽ bruide hoem
(basisdialect)
2. haet aov d nɔxt ghumt māẽ bruedə ham
(regionaal dialect)
3. haet ɔ:md ghomt mae brude dz aoz
(omgangstaal/regiolect)
4. haet ɑ:md ghomt maen brude na:x haoz
(standaardtaal)

De Nederduitse⁽¹⁶⁾ dialectspreker heeft (althans op structureel vlak) slechts de keuze tussen dialect en standaardtaal. Bij hem bevindt zich tussen deze extremen geen continuüm. Wel is er één binnen het systeem regiolect - standaardtaal, maar dat is wezenlijk beperkter (minder variatieruimte). Het verschil tussen dialect en regiolect is m.a.w. hetzelfde als tussen dialect en niet-dialect: er dient zich bij de keuze van een taalvariëteit dus een beslissing voor of tegen het dialect aan.

De taalsituatie in Noord-Duitsland verschilt dus sterk van die in Centraal- en Zuid-Duitsland. Dat sprekers van Middel- en Opperduits⁽¹⁷⁾ wel kunnen beschikken over een variëteitenspectrum tussen dialect en standaardtaal hangt samen met het feit dat, zoals Bellmann (1983: 110 e.v.) het voor het Middelduits beschrijft, “strukturelle Nähe interferenzbegünstigend wirkt [...]. So ist die Standard/Dialekt-Interferenz offensichtlich im zentralen und östlichen Mitteldeutschen, also etwa im geographischen Bereiche des relativen Kontrastminimums [...], am wirkungsvollsten [...].”⁽¹⁸⁾ De Middel- en Opperduitse dialecten zijn veel nauwer verwant met het Standaardduits dan het Nederduits met het Standaardduits. Dit maakt dat transferentie tussen eerstgenoemden wel en tussen laatstgenoemden niet vlot mogelijk is. Naarmate meer of minder trans-

⁽¹⁶⁾ I.v.m. de definitie van (*Nieuw-*)*Nederduits* zie Goossens (1973).

⁽¹⁷⁾ Als zuidelijke grens van het Noord- of Nederduitse taalgebied, vanaf waar de taalstructurele verhoudingen een continuüm van substandaardvariëteiten begunstigen, kan de Ürdinger Linie, de grens van de Hoogduitse klankverschuiving, gelden.

⁽¹⁸⁾ “structurele verwantschap interferentie in de hand werkt [...]. Zo heeft standaard/dialect-interferentie in het centrale en oostelijke Middelduits, m.a.w. in het geografische gebied met verhoudingsgewijs het minste contrast [...], duidelijk het meeste effect [...].” Zie ook Besch (2001: 421).

ferentie voorhanden is in de gebruikte taalvariëteit, bevindt deze zich hoger of lager op de schaal van tussenvormen tussen (basis)dialect en standaard.

Het Nederduits heeft zoals bekend een aantal historische taalveranderingen niet doorgemaakt die in het Standaardduits wel hebben plaatsgehad, zoals bijvoorbeeld de tweede of Hoogduitse klankverschuiving. Verder beschikt de Nederduitse grammatica over eigenschappen zoals de eenheidspluralis, een prefixarm participium perfect, een specifiek persoonlijk voornaamwoordenparadigma en een tweeledig casussysteem⁽¹⁹⁾, die dan weer volledig vreemd zijn aan het Standaardduits. Men kan in dit opzicht van een grote structurele afstand spreken. Het bewijs voor deze afstand ziet Niebaum (2003: 98) ook in de aanzienlijke resistentie van de Nederduitse (basis)grammatica (de zogenaamde *matrixgrammatica*⁽²⁰⁾) tegen de invloed van het Standaardduits. Deze resistentie blijkt uit het feit dat er geen sprake is van een “variëteitenlandschap” tussen de beide polen – buiten, met Cornelissen gesproken, hét regiolect. En deze variëteit is, volgens de dimensies van het verticale continuüm, net onder de standaardtaal te situeren (met geringe variatieruimte), waarbij er een brede linguïstische “kloof” tussen dialect en regiolect ligt.

Hoe dit regiolect er concreet uitziet, is een kwestie waarop hier niet kan worden ingegaan.⁽²¹⁾ In elk geval bevat het in het noorden veel minder dialectkenmerken dan in het zuiden van het Duitse taalgebied. De onderliggende grammatica van het noordelijke regiolect is niet – zoals in het Middel- en Opperduitse gebied – de dialectgrammatica (met meer of minder transferentie van de standaardgrammatica), maar de grammatica van de standaardtaal an sich. Typische dialectaspecten van dit Noord-Duitse regiolect betreffen daarom vermoedelijk slechts “kleinigheden”⁽²²⁾ zoals het Nedersaksische diminutiefsuffix *-ken*, een dialectisch resp. regionaal accent of niet-verschoven vormen zoals *dat*, *wat*, *et*. Een systematische toepassing van Nederduitse klankwetten en grammaticale regels valt echter niet te verwachten.⁽²³⁾

⁽¹⁹⁾ Voor een vollediger overzicht zie Niebaum (2003: 96) en Wirrer (1998: 320).

⁽²⁰⁾ Niebaum (2003: 98) definieert *matrixgrammatica* als “de basisstructuur van een minimale grammatica”.

⁽²¹⁾ Zie daarvoor o.a. Munske (1983: 1006 e.v.).

⁽²²⁾ Zo is bij Cammenga-Waller (2002: 108) louter sprake van “Übernahme einzelner niederdeutscher Wörter oder Textsequenzen in die regionale Umgangssprache” (cursivering T.S.). Zie ook Kremer (2005).

⁽²³⁾ Men zou daarom, gelet op de verschillende geaardheid van de beide regiolect

Afrondend bekijken we de Nederlandse taalsituatie. Hoppenbrouwers' regiolect-definitie blijkt zich probleemloos in het hoger geschetste kader te laten onderbrengen. De Nederlandse standaardtaal en het Nedersaksische dialect dat in Winterswijk wordt gesproken, staan structureel dichter bij elkaar dan het Standaardduits en het dialect van Vreden. Daardoor gelden voor het regiolect aan weerszijden van de grens eveneens verschillende premissen. De Nederlandse situatie is in dit opzicht het best vergelijkbaar met die in Centraal- en Zuid-Duitsland. Het Standaardnederlands en het Winterswijkse dialect delen namelijk fundamentele structurele eigenschappen zoals het ontbreken van de tweede klankverschuiving en een (ver)eenvoudig(d) casussysteem. Bijgevolg laten de taalverhoudingen inderdaad toe om met Hoppenbrouwers van "een reeks tussentaalvormen" te spreken, als zou deze vormenreeks het hele variëteitspectrum tussen dialect en standaard beslaan.⁽²⁴⁾

Laten we nu met deze feiten in het achterhoofd terugkeren naar de onderzoekshypothesen 1 en 2. Zij stellen dat, gezien de verhouding tussen het Nedersaksische dialect en het Standaardduits, de groeiende rol van de standaardtaal niet resulteert in verandering, maar eerder in vervanging van de taalvariëteit (*Sprachwechsel* of *language shift*). Dialect en standaardtaal zijn in hun grammaticale grondstructuur immers dermate verschillend dat het dialect niet (diepgaand) d.m.v. transferentie kan worden omgevormd. Dialectsprekende Vredenaars worden bijgevolg met een taalkeuze geconfronteerd: dialect (met Nederduitse basisgrammatica) of standaardtaal (met Hoogduitse basisgrammatica). Een tussenoplossing is er niet (tenzij de regionale omgangstaal, maar die ontleent haar grammatica aan de standaardtaal, cf. supra). Deze situatie beperkt het dialect functioneel gezien verregaand (groter functieverlies) en leidt ertoe dat er zich geen bovenlokale variëteit in de zin van een regio(naal dia)lect

typen, de term regiolect kunnen voorbehouden voor de centrale en Zuid-Duitse regio en in het Noorden kunnen spreken van (regionale) omgangstaal, de zogenaamde *regionale Umgangssprache* (zoals bijvoorbeeld concreet de Westfaalse omgangstaal). De sterkere structurele band met het dialect zou dan duidelijk in de term regiolect naar voren komen, terwijl met de benaming omgangstaal een nauwere verwantschap met de standaardtaal kan worden gesuggereerd – maar dat is slechts een terminologische kwestie.

⁽²⁴⁾ In Vlaanderen is de situatie gelijklopend, vgl. Willemyns (1987: 144 e.v.) die een continuüm beschrijft van dialect over getranslitereerd dialect, regionale omgangstaal, Belgisch Beschaafd tot Algemeen Nederlands met veel onderlinge structurele variatie en "graag toe[geeft], dat het er desnoods ook meer zouden kunnen zijn." Zie ook Geeraerts (2001) en Jaspers (2001).

ontwikkelt. Tegelijkertijd bemoeilijkt dit wel de structurele “aantasting” van de dialecten door de standaardtaal (kleiner structuurverlies).

De situatie in Winterswijk is echter anders. Hier bestaan tussen het plaatselijke dialect en de standaardtaal weliswaar ook aanzienlijke verschillen – de structurele afstand tussen standaardtaal en dialect is in het Nederlandse taalgebied bijna nergens zo groot als in Noordoost-Nederland –, maar beide taalvariëteiten delen een gemeenschappelijke fonetisch-fonologische en grammaticale basisstructuur en staan daarom taalstructureel gesproken relatief dicht bij elkaar. In die zin is de voorwaarde voor interferenties sneller bereikt dan over de grens en ligt de weg open voor regiolectische afleidingen van het dialect. Zo blijft het dialect weliswaar langer bruikbaar, zowel in een geografisch als situationeel groter toepassingsgebied, maar wordt het volgens de hypothese ook (en misschien net om die reden) sneller structureel ondergraven. Wat hier dus met het dialectale structuurverlies correleert, is niet, zoals traditioneel gesteld wordt, het *functieverlies*, maar veeleer het *functiebehoud* van het dialect.

De structurele omvorming van buurdialecten, met name wanneer die door de standaardtaal teweeggebracht wordt, leidt vermoedelijk tot wat ten slotte in een derde onderzoekshypothese wordt geformuleerd:

Hypothese 3

De staatsgrens wordt tot structurele breuklijn, en dit ook op dialectniveau.

Dat de hierboven beschreven talige ontwikkelingen op lange termijn onvermijdelijk evolueren naar een toestand als deze in hypothese 3 (zo ze zich tenminste onveranderd doorzetten), ligt voor de hand. Als er namelijk op een bepaald moment überhaupt geen dialectsprekers meer te vinden zullen zijn, is de dialectgrens automatisch een feit. Deze studie wil echter onderzoeken of er (uit structureel oogpunt) vandaag al overtuigend sprake kan zijn van “landgebonden” dialectverschillen en dus grensoverschrijdende horizontale divergentie. Indien ja, zal dit een breuk in het dialectcontinuüm tot gevolg hebben die samenvalt met de staatsgrens.

Ter verifiëring van deze hypothesen worden 40 “vlotte” dialectsprekers⁽²⁵⁾, samengesteld uit 20 Winterswijkers en 20 Vredenaars, aan de hand van

⁽²⁵⁾ Geselecteerd volgens de zelfinschatting van de informant of inschatting door kennissen volgens de *social network approach*. Naast een leeftijds criterium geldt als eerste voorwaarde voor deelname dat de informant in het onderzoeksgebied geboren

een vragenlijst getest. Er werd gekozen voor Winterswijk en Vreden als onderzoeksplaats omwille van hun demografische en socio-economische vergelijkbaarheid, maar ook omdat het dialect in dit gebied nog relatief sterk staat.⁽²⁶⁾ Wat de sociolinguïstische structurering van het onderzoek betreft, moeten de informanten ofwel jonger zijn dan 45 (jongere generatie) ofwel ouder dan 55 (oudere generatie).⁽²⁷⁾ Verder wordt elke leeftijdscategorie symmetrisch ingedeeld volgens sekse, wat de volgende structurering oplevert:

	Winterswijk		Vreden	
	45-	55+	45-	55+
vrouwen	5	5	5	5
mannen	5	5	5	5

Het sociale profiel van de informanten (opleidingsniveau, beroepscategorie e.d.) is ondergeschikt aan hun dialectvaardigheid, hoewel verwacht kan worden dat de deelnemersgroep wel een “traditionele” samenstelling zal kennen, zoals we die in veel dialectologische studies aantreffen. In elk geval wordt van elke proefpersoon een profiel opgesteld dat naast bovengenoemde sociale gegevens ook informatie bevat over o.a. het vroegere en huidige, openbare en private taalgebruik en de dialectattitude van de spreker. Enkele gestelde vragen zijn:

- *Hoe en wanneer hebt u het dialect en de standaardtaal geleerd?*
- *Spraken uw ouders toen u kind was met u dialect – zoniet, wat spraken ze dan?*

en getogen is. Op de tweede plaats moet de informant een taalgebruiker zijn die (naar eigen inschatting of van anderen) het lokale dialect vlot beheerst en deze variëteit vanzelfsprekend ook regelmatig hanteert. Er wordt bij het maken van de opnamen echter wel op gewezen dat er niet naar het dialect in zijn meest basisdialectale (i.e. “reine”) vorm wordt gezocht, maar dat de informant het dialect moeten spreken zoals hij of zij dat vandaag gebruikt.

⁽²⁶⁾ Gelet op het aantal proefpersonen is deze studie eerder kwalitatief dan kwantitatief van aard. Zij wil derhalve ook niet de vraag beantwoorden hoeveel dialectsprekers (nog) in Vreden en Winterswijk te vinden zijn. Voor een antwoord op deze vraag zij verwezen naar o.a. Kremer (1991, 1993) en Kremer / Van Caeneghem (2004).

⁽²⁷⁾ Door op te splitsen in leeftijdsgroepen kunnen we de dialectkennis en -vastheid bij jongeren tegenover ouderen vergelijken en bovendien ook taalverandering in *apparent time* waarnemen.

- *Spreekt u met uw partner resp. uw kind(eren) thuis dialect – zoniet, wat spreekt u dan?*
- *Met hoeveel buren/ kennissen uit uw woonplaats resp. van buiten uw woonplaats spreekt u dialect?*
- *Spreekt u op het gemeentehuis resp. bij de bank dialect?*
- *Leest u zelf teksten in het dialect – zo ja, welke en hoe vaak?*
- *Gebruikt u in de standaardtaal onbewust, d.w.z. ongewild “dialectale” elementen; hoort men aan uw AN waarvan u afkomstig bent?*
- *Wat is voor u een beslissende factor bij de beslissing voor of tegen een taalvariëteit, bijv. dialect, regiolect en standaardtaal?*

De antwoorden op deze vragen moeten toelaten 40 individuele sprekerprofielen op te stellen die als sociolinguïstische achtergrondinformatie zullen dienen bij de interpretatie van de linguïstische onderzoeksresultaten. Daarnaast kan aan de hand van deze gegevens worden onderzocht of er uiteenlopende tendensen in het dialectgebruik kunnen waargenomen worden wanneer de testpersonen volgens nationaliteit tegenover elkaar worden geplaatst. Ook bij de sociolinguïstische resultaten dient evenwel steeds voor ogen gehouden te worden dat de studie met een beperkt sample werkt dat enkel op de “goede” dialectspreker georiënteerd is.

De data worden mondeling verzameld. Wat betreft de linguïstische gegevens dienen de informanten zinnen, woordgroepen en losse woorden te vertalen vanuit de standaardtaal naar het dialect. Aan deze opdracht wordt een schriftelijke multiple-choice-opgave gekoppeld die hoofdzakelijk syntactische aspecten betreft. De antwoorden van de vertaalopdracht worden met een opnametoestel akoestisch geregistreerd en vervolgens getranscribeerd. De linguïstische variabelen die in dit onderzoek bestudeerd worden, behoren tot de domeinen van de fonologie, morfologie en syntaxis. Bij zo’n omvangrijke studie is een relatief gestroomlijnde werkwijze aan de hand van een vragenlijst noodzakelijk. Deze methode zou echter het nadeel kunnen hebben echovormen ten gevolge van interferentie vanuit de standaardtaal in de hand te werken. Voor de verzameling van de syntactische data, waar deze kans het grootst werd geacht, is daarom een aanvullende, vrijere methode met invul- en meerkeuzeopdrachten gebruikt.

3. De linguïstische variabelen

Grensoverschrijdende dialectdivergentie als gevolg van verticale taalverandering is vooral te verwachten bij variabelen die in de respectieve standaardtalen op een verschillende manier worden gerealiseerd, terwijl de basisdialekten aan weerszijden van de grens geen verschil vertonen. Standaardtalige transferentie kan in dat geval structurele dialectverschillen tussen beide dialecten teweegbrengen (cf. supra). De kenmerken die in deze paragraaf worden besproken, komen zowel in oudere als recente (linguïstische) vakliteratuur aan bod.⁽²⁸⁾ Ze zijn relevant in het onderzoek naar de verhoudingen tussen de Nedersaksische dialecten in het oosten van Nederland en die in het westen van Duitsland, maar ook wie niet grensoverschrijdend werkt, kan onderstaande lijst als inspiratiebron gebruiken. Uiteraard is dit overzicht is niet exhaustief. Een volledige opsomming en een uitvoeriger beschrijving is te vinden in Smits (2004).

Eerst willen we nagaan bij welke fonologische linguïstische variabelen standaardtalige polarisatie voorkomt. Deze is te verwachten bij:

- Wgm. *u* die in het Standaardduits onveranderd is gebleven, maar in het Standaardnederlands met Wgm. *o* is samengevallen (bijv. Nl. *hond* vs. Dt. *Hund*);
- de *e*-apocope, het verlies van de verdofte West-Germaanse eindvocalen dat het Standaardnederlands in vele gevallen van het Standaardduits onderscheidt (bijv. Nl. *zon* vs. Dt. *Sonne*);
- Wgm. *g* die bijvoorbeeld in anlautpositie in het Standaardnederlands als fricatief, maar in het Standaardduits als plosief wordt gerealiseerd (bijv. Nl. *gans* vs. Dt. *Gans*);
- Wgm. *l* (<*a/o* + *l* + *d/t*> vs. <*au/ou*>) die in het Standaardnederlands gevocaliseerd werd (bijv. Nl. *oud* vs. Dt. *alt*) en
- de klankontwikkeling van Wgm. *s(k)* die de beide (standaard)talen verschillend realiseren (bijv. Wgm. /sk/ in anlaut > Nl. /sç/ vs. Dt. /ʃ/).

Op morfologisch vlak kan bij volgende variabelen met dialectdivergentie ten gevolge van standaardtalige transferentie worden gerekend:

⁽²⁸⁾ Daarbij horen ook volgende dialectatlassen in het bijzonder: *Dialektatlas van Gelderland en Zuid-Overijssel* (Entjes / Hol 1973), *Fonologische atlas van de Nederlandse dialecten* (Goossens et al. 1998, 2000 en De Wulf et al. 2005), *Morfologische atlas van de Nederlandse dialecten* (De Schutter et al. 2005) en *Dialekt à la carte. Dialektatlas Westmünsterland - Achterhoek - Liemers - Niederrhein* (Cornelissen et al. 1993). Verdere literatuur is te vinden in Smits (2004).

- de genustoewijzing: naast een algemeen verschil, omdat het driedelige Standaardduitse generasysteem tegenover het tweeledige Nederlandse staat, bestaan er ook specifieke genusverschillen bij lexemen (bijv. NL. *het lijf* vs. Dt. *der Leib*);
- de afleiding, waarbij het Standaardnederlands, anders dan het Standaardduits, geen umlaut kent (bijv. NL. *gevaarlijk* vs. Dt. *gefährlich*);
- de meervoudsvorming, waarvoor het Standaardnederlands een veel beperkter morfologisch paradigma bezit;
- de diminutiefvorming, waarvoor het Standaardnederlands een ander morfologisch paradigma bezit dan het Standaardduits;
- afwijkingen in het vervoegingssysteem, m.a.w. verschillen in sterke tegenover zwakke flexie (bijv. NL. *opgehangen* vs. Dt. *aufgehängt*);
- het wederkerend voornaamwoord, waarvoor de beide standaardtalen een ander lexeem reserveren (NL. *elkaar* vs. Dt. *sich*) en
- de 3de pers. indicatief presens van sterke werkwoorden, omwille van de umlaut in het Standaardduits (bijv. NL. *ze laat* vs. Dt. *sie lässt*).

We besluiten dit overzicht met volgende syntactische variabelen waarbij weerom standaardtalige polarisatie kan worden verwacht:

- datiefconstructies zoals de dativus ethicus (bijv. NL. *kom niet (af) met uitvluchten* vs. Dt. *komm mir nicht mit Ausreden*): deze constructies komen vaker voor in het Standaardduits (al dan niet in de omgangstaal) dan in het Standaardnederlands;
- het gebruik van het lidwoord resp. bezittelijk voornaamwoord in de possessieve datief (bijv. NL. *zijn tanden poetsen* vs. Dt. *sich die Zähne putzen*): het Standaardnederlands heeft hier een bezittelijk voornaamwoord, het Standaardduits een lidwoord (eventueel samen met een wederkerig voornaamwoord);
- de werkwoordsvolgorde in werkwoordelijke eindgroepen: het Standaardduits laat bijvoorbeeld in nevenschikte zinnen vrijwel alleen de groene volgorde toe (bijv. NL. *dat ik wil komen* vs. Dt. *dass ich kommen will*);
- de keuze van het hulpwerkwoord in futurum en perfectum: in de beide standaardtalen worden andere werkwoorden gebruikt (bijv. NL. *het is begonnen* vs. Dt. *es hat begonnen*);
- de scheiding van het voornaamwoordelijk bijwoord (bijv. NL. *daar ben ik niet voor* vs. Dt. *ich bin nicht dafür*): komt enkel voor in het Stan-

daardnederlands – en is soms zelfs te verkiezen boven de ongesplitste vorm (cf. Haeseryn et al. 2001: 501 e.v.);

- het gebruik van het voegwoord *dat/dass*: in een Standaardduitse inhoudelijke zin mag dit voegwoord worden weggelaten, in het Standaardnederlands niet (bijv. NL. *hij zegt dat hij morgen komt* vs. Dt. *er sagt, er kommt morgen*);
- de plaats van de imperatief: deze mag in het Standaardduits – niet in het Standaardnederlands – ook de tweede zinsplaats innemen (bijv. NL. *doe dat niet* vs. Dt. *das tu nicht*).

Grensoverschrijdende dialectdivergentie kan eveneens veroorzaakt worden door de eenzijdige opheffing van een dialect-standaard-contrast (*advertentie*), zoals dat bij de klankontwikkeling van Wgm. *ô* mogelijk is⁽²⁹⁾, en kan ten slotte ook eenvoudig het gevolg zijn van het verdwijnen van een dialectcontrast dat slechts aan één zijde van de grens bestaat. In het laatste geval spreekt men ook van horizontale dialectverandering of *Ausgleich* en rijst de vraag of de isoglosse zich naar de staatsgrens toe heeft verplaatst (of er ondertussen mee samenvalt). De verwachting op horizontale convergentie bestaat bij:

- de korte vocalen, waarvan er in het Winterswijkse dialect tien geattesteerd zijn (dit is meer dan in de rest van de Achterhoek en in Twente);
- de Wgm. *e* in open syllabe voor stemloze plosief, die lang gerealiseerd wordt in een uitloper van een Nederrijns gebied die Winterswijk (Ww.) en Vreden omvat (bijv. Ww. *lèèpel* ‘lepel’) (N.B.: in de westelijke Achterhoek vinden we, net zoals in het hele noordoosten van Nederland en in de rest van West-Münsterland, een korte klinker – bijv. Twents *leppel*);
- de Westgermaanse korte vocalen in open syllabe voor stemhebbende spirant (bijv. Ww. *bovven* ‘boven’) die kort gerealiseerd worden in de oostelijke Achterhoek (en Vreden) en lang in de rest van het gebied (bijv. Twents *boaven*);
- de klankontwikkelingen van Wgm. *û*, waarbij de Winterswijkse realisatie potentieel bedreigd wordt door de meer westelijke dialectale palatale realisatie (bijv. Ww. *hoes* ‘huis’ vs. Aaltens *huus*) en

⁽²⁹⁾ De standaardtalen Nederlands en Duits realiseren deze klank namelijk beide als *u* (bijv. *voet*, *Fuß*). Het historische vocalisme (bijv. *voot*) is echter volgens Gerritsen (1993: 182, 187 e.v.) nog steeds aantoonbaar in de Achterhoekse dialecten, hoewel het gebied steeds kleiner wordt.

- de suffigering van het diminutief, waarover reeds Kloeke (1952: 78) opmerkte dat de *-ken*-vormen (zoals ze voor Winterswijk zijn geattesteerd) op den duur door westelijke en noordelijke dialectale palataliseringsproducten (bijv. *-jen*) zullen worden vervangen.

4. **Besluit**

Wat de dialectwoordenschat betreft, heeft Kremer (1979) voor het onderzoeksgebied Winterswijk – Vreden, maar ook ver daarbuiten, aangetoond dat dialectverandering heden ten dage in overgrote mate door standaardtalige transferentie kan worden verklaard. Mede hierdoor kan de Nederlands-Duitse grens nu al als breuklijn in het continentaal-West-Germaanse dialectcontinuüm worden aanzien. In zijn besluit m.b.t. de grensdialecten schrijft hij:

Dieser Bruch wird in naher Zukunft noch ausgeprägter werden als heute. Für die übrigen sprachlichen Teilbereiche Phonologie, Morphologie und Syntax liegen bisher jedoch keine entsprechenden Untersuchungen vor, die diese Aussage zur allgemeingültigen Feststellung einer Bruchstelle erweitern könnten. (ibid.: 217)⁽³⁰⁾

Met de nieuwe studie zullen ook de nog openstaande vragen met betrekking tot de grammatica een antwoord krijgen.

⁽³⁰⁾ “Deze breuk zal in de nabije toekomst nog duidelijker worden dan vandaag. Voor de overige talige deelgebieden fonologie, morfologie en syntaxis beschikken we tot nog toe niet over soortgelijke studies die deze uitspraak tot een algemeengeldige vaststelling van een breuklijn zouden kunnen uitbreiden.”

Bibliografie

BELLMANN, G.

1982, *Deskriptive Sprachgeographie in der Gegenwart. Zu Konzept und Praxis des mittelhheinischen Sprachatlases*. In: Rheinische Vierteljahrsblätter 46, 271-287.

1983, *Probleme des Substandards im Deutschen*. In: Mattheier, Klaus J. (red.): Aspekte der Dialekttheorie. Tübingen, 105-133.

BERNS, J. / DALLER, H.

1992, *Grensoverschrijdend dialectgebruik in Nederlands-Duits taalcontact*. In: Taal en Tongval 44, 27-51.

BESCH, W.

2001, *Territoriale Differenzierung*. In: Wolfgang Fleischer, Gerhard Helbig & Gotthard Lerchner (ed.): Kleine Enzyklopädie Deutsche Sprache. Frankfurt a.M. e.a., 383-423.

BICHEL, U.

1973, *Problem und Begriff der Umgangssprache in der germanistischen Forschung*. Tübingen (Hermaea, Germanistische Forschungen Neue Folge nr. 32).

1980, *Umgangssprache*. In: Althaus, Hans Peter, Helmut Henne & Herbert Ernst Wiegand (red.): Lexikon der Germanistischen Linguistik. Tübingen (dl. 2), 379-383.

CAJOT, J.

1989, *Neue Sprachschranken im 'Land ohne Grenzen'? Zum Einfluß politischer Grenzen auf die germanischen Mundarten in der belgisch-niederländisch-deutsch-luxemburgischen Euregio*. Keulen, Wenen (Rheinisches Archiv nr. 121/I).

CAMMENGA-WALLER, A.

2002, *Substandard im Deutschen und Französischen*. Frankfurt a/M e.a. (Variolinguia, Nonstandard - Standard - Substandard nr. 14).

CORNELISSEN, G.

1991, *Zum Einfluß der Standardsprachen auf den Wortschatz der limburgischen und rheinländischen Grenzdialekte*. In: Volkskultur an Rhein und Maas 10, 66-72.

1993, *Allgegenwart der Standardsprachen und Dialektresistenz. Ein Vergleich der substantivischen Pluralbildung in den Nachbarmundarten von Well (NL) und Twisteden (D)*. In: Klaus J. Mattheier u. a. (red.): Vielfalt des Deutschen. Festschrift für Werner Besch. Frankfurt a.M., 619-632.

- 1996, *Substantivische Flexionsklassensysteme verwandter niederländischer und deutscher Dialekte*. In: *Niederdeutsches Wort* 36, 31-58.
- 1999, *Regiolekte im deutschen Westen. Forschungsansätze*. In: *Niederdeutsches Jahrbuch* 122, 91-114.
- CORNELISSEN, G. ET AL.
 1993, *Dialekt à la carte. Dialektatlas Westmünsterland - Achterhoek - Liemers - Niederrhein*. Doetinchem, Keulen, Vreden.
- DE SCHUTTER, G. ET AL.
 2005, *Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten. Deel I*. Amsterdam. (Commentaar; Kaarten).
- DE WULF, C. ET AL.
 2005, *Fonologische Atlas van de Nederlandse dialecten. Gent. (IV)*.
- EICHHOFF, J.
 1977, *Wortatlas der deutschen Umgangssprachen*. Bern.
 1997, *Der "Wortatlas der deutschen Umgangssprachen": Neue Wege, neue Erkenntnisse*. In: Gerhard Stickel (red.): *Varietäten des Deutschen. Regional- und Umgangssprachen. Jahrbuch 1996 des Instituts für deutsche Sprache*. Berlin, New York. 183-220.
- ENTJES, H. / HOL, A. R.
 1973, *Dialektatlas van Gelderland en Zuid-Overijssel*. Antwerpen. (Reeks Nederlandse Dialektatlassen 12; I Teksten - II Kaarten).
- FERGUSON, C. A.
 1959, *Diglossia*. In: *Word* 15, 325-340.
- GEERAERTS, D.
 2001, *Een zondagspak? Het Nederlands in Vlaanderen: gedrag, beleid, attitudes*. In: *Ons Erfdeel* jg. 44 nr. 3, 337-343.
- GERRITSEN, G.H.
 1993, *Resistentie in de vesting Bredevoort. Een onderzoek naar structuurverlies en structuurbehoud*. In: Ludger Kremer (red.): *Diglossiestudien. Dialekt und Hochsprache im niederländisch-deutschen Grenzland*. Vreden, 175-205.
- GERRITSEN, M.
 1991, *Mechanisms of standardization. An investigation of changes in three similar dialects under influence of three different standard languages*. In: Roeland Van Hout / Erica Huls (red.): *Artikelen van de Eerste Sociolinguïstische Conferentie*. Delft, 169-190.

- GOOSSENS, J.
 1972, *Inleiding tot de Nederlandse dialectologie*. Tongeren (Overdruk uit Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie dl. 44).
 1973, *Niederdeutsche Sprache - Versuch einer Definition*. In: Jan Goossens (red.): *Niederdeutsch. Sprache und Literatur*. Neumünster (dl. 1), 9-27.
- GOOSSENS, J. ET AL.
 1998, *Fonologische atlas van de Nederlandse dialecten*. Gent. (I).
 2000, *Fonologische atlas van de Nederlandse dialecten*. Gent. (II & III).
- HAESERYN, W. ET AL.
 2001, *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Groningen, Deurne.
- HAGEN, A. M. / MÜNSTERMANN, H. G. W.
 1984, *Funcieverlies en structuurverlies bij minderheidstalen en dialecten*. In: Handelingen van het acht en dertigste Nederlands filologencongres. Amsterdam, Maarssen, 63-84.
- HEERINGA, W. / NERBONNE, J. / NIEBAUM, H. / NIEUWEBOER, R. / KLEIWEG, P.
 2000, *Dutch-German contact in and around Bentheim*. In: Dicky G. Gilbers / John Nerbonne / Jos Schaecken (red.): *Languages in contact*. Amsterdam, Atlanta (Studies in Slavic and general linguistics nr. 28), 145-156.
- HINSKENS, F.
 1996, *Dialect Levelling in Limburg. Structural and sociolinguistic aspects*. Tübingen.
- HOPPENBROUWERS, C.
 1986, *Het onstabiele karakter van /e./, /ø./ en /o./ in Nederlandse lecten*. In: Hoppenbrouwers, Cor, Joop Houtman, Ineke Schuurman & Frans Zwarts (red.): *Proeven van taalwetenschap. Bulletin voor Nederlandse taalkunde*. Groningen (Taalkundig Bulletin, jg. 16 nr. 2), 156-163.
 1990, *Het regiolect. Van dialect tot algemeen Nederlands*. Muiderberg.
- JASPERS, J.
 2001, *Het Vlaamse stigma. Over tussentaal en normativiteit*. In: *Taal en Tongval* 53, 129-153.
- KLOEKE, G. G.
 1952, *Ostniederländische Diminutiva*. In: Gesinus Gerhardus Kloeke / Lodewijk Grootaers (red.): *Verzamelde opstellen*. Assen, 69-96.

KREMER, L.

1979, *Grenzmundarten und Mundartgrenzen. Untersuchungen zur wortgeographischen Funktion der Staatsgrenze im ostniederländisch-westfälischen Grenzgebiet. Teil 1: Text.* Keulen, Wenen.

1991, *Zur Entwicklung der Diglossie beiderseits der niederländisch-deutschen Staatsgrenze.* In: Niederdeutsches Jahrbuch 114, 134-150.

1993, *Diglossiestudien. Dialekt und Hochsprache im niederländisch-deutschen Grenzland.* Vreden.

1996, *Standardisierungstendenzen und die Entstehung sprachlicher Bruchstellen am Beispiel der niederländisch-deutschen Kontaktzone.* In: Niederdeutsches Wort 36, 59-74.

2005, *Niederdeutsch im Sprachkontakt: ein Überblick.* In: P. Sture Ureland (red.): *Integration of European Language Research.* Berlin.

KREMER, L. / VAN CAENEGHEM, V.

2004, *Zur Entwicklung von Dialektkompetenz und Dialektperformanz. Ergebnisse einer Langzeitstudie im Westmünsterland.* In: Helen Christen (red.): *Dialekt, Regiolekt und Standardsprache im sozialen und zeitlichen Raum. Beiträge zum 1. Kongress der Internationalen Gesellschaft für Dialektologie des Deutschen, Marburg/Lahn, 5.-8. März 2003.* Wenen, 137-149.

LENZ, A.N.

2003, *Struktur und Dynamik des Substandards. Eine Studie zum Westmitteldeutschen (Wittlich/Eifel).* Wiesbaden.

MATTHEIER, K.

1990, *Überlegungen zum Substandard im Zwischenbereich von Dialekt und Standardsprache.* In: Radtke, Edgar & Günter Holtus: *Sprachlicher Substandard III: Standard, Substandard und Varietätenlinguistik.* Tübingen, 1-16.

MIHM, A.

2000, *Die Rolle der Umgangssprachen seit der Mitte des 20. Jahrhunderts.* In: Werner Besch et al. (red.): *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung.* Berlin, New York., 2107-2137.

MUNSKE, H. H.

1983, *Umgangssprache als Sprachenkontakterscheinung.* In: Werner Besch et al. (red.): *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung.* Berlin, New York, 1002-1018.

- NIEBAUM, H.
2003, *Regio, taal en politiek*. In: M.G.J. Duijvendak (red.): *Regionaal besef in het noorden*. Assen, 88-108.
- SCHEUTZ, H.
1996, *Regional varieties as a result of convergence and divergence between dialect and standard language*. In: ESF. European Science Foundation. Network on 'Social dialectology'. The convergence and divergence of dialects in a changing Europe. Proceedings fo the first workshop: 'The role of standard varieties in the convergence and divergence of dialects'. Berg en Dal July 4-6 1996. Straatsburg, [17 pag].
- SCHEUTZ, H.
1999, *Umgangssprache als Ergebnis von Konvergenz- und Divergenzprozessen zwischen Dialekt und Standardsprache*. In: Stehl, Thomas (red.): *Dialektgenerationen, Dialektfunktionen, Sprachwandel*. Tübingen, 105-131.
- SMITS, T.F.H.
2002, *Dialekt auf dem Wege zum Substandard? Soziodialektologische Ansätze zur Beschreibung von Sprachwandel*. In: *Germanistische Mitteilungen* 56, 82-102.
2004, *Dialektwandel in ostniederländisch-westfälischen Grenzdialekten: Überlegungen zu einem Variablenkatalog und erste Ergebnisse*. In: Helen Christen (red.): *Dialekt, Regiolekt und Standardsprache im sozialen und zeitlichen Raum*. Wenen, 151-177.
- VAN BREE, C.
1990, *De stabiliteit van de syntaxis en andere taalsectoren. Bewustzijn omtrent twentismen bij groepen twenten en uit het westen afkomstige sprekers*. In: Georges De Schutter / Marinel Gerritsen / Cor van Bree (red.): *Dialectsyntaxis. Taal en Tongval*. Themanummer 3, 186-210.
- WIESINGER, P.
1990, *Central and Southern Bavarian*. In: Russ, Charles V.J. (red.): *The dialects of modern German*. Londen, 438-519.
- WILLEMYNS, R.
1987, *Norm en variatie in Vlaanderen*. In: de Rooij, Jaap (red.): *Variatie en norm in de standaardtaal*. Amsterdam. 143-164.
- WIRRER, J.
1998, *Zum Status des Niederdeutschen*. In: *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 26, 308-340.